

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Szuromi Kristóf

**Az ellenségkép árnyékában: az oszmánkép európai aspektusai -**

**Pozitív megközelítések a 16–17. században**

Témavezető: Öze Sándor DSc.

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola



A zwickai epitáfiumkép (Zwickau, Marienkirche,1574) részlete.  
(fotó: Szuromi Kristóf)

## **I. A kutatás előzményei, problémafelvetés**

Jelen doktori értekezés célja az oszmánokról a 16–17. században kialakult negatív képek szükséges mértékben való ismertetése mellett a korszakban ugyancsak tapasztalható pozitívabb képek és megítélések bemutatása, összevetése, elemzése. A munka emellett egy eddig még nem közölt ábrázolásnak köszönhetően megpróbál behatóbban is megvizsgálni egy a maga idejében különösen pozitívnak tűnő és meglehetősen ritkán tárgyalt 16–17. századi, felekezeti kötődésektől sem mentes toposzt: a török irgalmas szamaritánusként való megjelentetését.

A disszertáció több kérdést is igyekszik megválaszolni: Mik a lehetséges magyarázatai az irgalmas szamaritánus-hasonlatnak? Milyen kontextusban jelennek meg az ilyen jellegű ábrázolások? Vajon ez csak egy egyedi, egyetlen területre koncentrálódó eset, avagy Európa más részein is fellelhető toposz? Mekkora a valószínűsége egy ilyen hasonlat létezésének a Magyar Királyság, illetve az Erdélyi Fejedelemség területén a 16–17. században? Emellett vannak némiképp általánosabb kérdések is, melyek tisztázása fontos a kutatás szempontjából: Milyen hasonlóságok, illetve eltérések fedezhetők fel az Európa különböző területein uralkodó törökképnek és annak esetleges pozitív aspektusainak kapcsán? Mennyiben hathattak egymásra a különböző országok ilyen téren? Milyen faktoroktól függ a törökkép negatívsága, annak apokaliptikus jellege, illetve a pozitív megítélés valószínűsége?

Emellett pedig milyen közös pontjai, kölcsönös átfedései vannak a katolikus és a protestáns törökképnek és mikor húzhatunk biztosan határvonalat a két oldal megközelítése között?

A kora újkori oszmánkép, azon belül is annak negatív aspektusait taglaló kutatás napjainkban már jelentős mennyiségű, jól kidolgozott szakirodalommal rendelkezik mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban. Ezt a kutatottságot nagymértékben elősegíti a témával kapcsolatos korabeli források bősége. A negatív törökképpel szemben a noha jóval kisebb arányban, de mégis jelen levő pozitív képek kutatásának kiaknázása azonban csak az utóbbi években indult meg igazán, a konkrétan ezzel foglalkozó szakmunkák pedig jóval kevesebben vannak (leginkább a törökképpel foglalkozó művek részeként találkozhatunk velük, de azok hangsúlya továbbra is a negatív képen van). Azok a munkák, melyek ténylegesen a pozitív aspektusokról szólnak, általában az 1529. előtti periódusra koncentrálnak (érthető módon, hiszen Bécs ostroma előtt megosztottabb is volt az oszmánok, illetve az ellenük vívandó harc megítélése, valamint jóval könnyebb pozitív hangvételű írásokat találni). A 15. századtól a 16. század elejéig viszonylag könnyen is találni ehhez való forrást, hisz sokan tisztelték az oszmánokat többek között katonai erejükért, fegyelmükért, felekezeti egységükért és vallásosságukért. A másik nagy csomópontot a visszafoglaló háborúk utáni időszak, tehát a 18. század jelenti, ami egyben az orientálistika fellendülésének is az ideje. Ekkorra már a negatív és a kegyetlen oszmánkép háttérbe

szorul, majd el is tűnik Európa jelentős részéről, teret adva a mesés és titokzatos kelet és népei iránti érdeklődésnek és csodálatnak. A két nagy csomópont közötti időszakot, mely a negatív és az apokaliptikus törökkép uralmának ideje, sokkal ritkábban vizsgálták pozitív aspektusok után kutatva. Habár a negatív kép volt egyértelműen domináns a kontinens legnagyobb részén a 16–17. században, az oszmánkép sosem vált teljesen homogénné és még így sem lehetetlen találni pozitívabb hangvételű megítélést.

## **II. A követett módszertan**

A 16–17. századi esetleges pozitív képeknek a felderítéséhez érdemes olyan forrásértékű anyagot megnézni, mellyel egy szélesebb közönség is találkozhatott (ezzel is látva valamelyest, hogy milyen nyomokat hagyott társadalmi szinten), mint például prédikációk, hírlapok, színdarabok, leírások, továbbá festmények, illetve egyéb képi illusztrációk. Nagy hangsúly kerül a vizuális forrásokra, részben azért, mert a kutatás során tett legfontosabb felfedezések 16–17. századi képi ábrázolásokhoz kapcsolódnak, másrészt pedig azért, mert az illusztrációkon (templomi képek, röpiratokon található metszetek, stb.), a vizualitáson keresztül lehetett megfogni legjobban az emberek legtágabb spektrumát. Ezek ismertetése, elemzése, értelmezése segít tovább árnyalni a témával kapcsolatos tudásunkat.

Több módszer kombinált felhasználásának köszönhetően egy mélyebb, színebb, újszerűbb nézőpontot is kaphatunk még a meglévő információkról is. Jelen kutatás során az összehasonlító történeti elemzés mellett a hazánkban még kevésbé kiaknázott kulturális transzfer, kulturális emlékezet, valamint a vizuális történeti kultúra által kínált módszerek kerülnek alkalmazásra. Ezek a módszerek nem csak kiegészítik például a hagyományos, pozitivista módon végzett korábbi kutatásokat, hanem további mélységet is adnak a témának és egy színebb, szélesebb spektrumban láttatják velünk azt.

A felhasznált forrásanyag legfőképpen korabeli prédikációs gyűjteményekből, úti beszámolókból, röplapokból, egyéb írásos fejtegetésekből áll, tehát olyanokból, melyekkel egy szélesebb közönség és a hétköznapi ember is találkozhatott, ezzel is valamelyest visszatükrözve az adott megközelítés társadalmi, kulturális lenyomatát.

A disszertáció során a fontosabb európai területek kerültek megvizsgálásra, illetve összehasonlításra. A Német-Római Birodalom központi szerepet tölt be, mivel a negatív oszmánkép itt volt a legmarkánsabb, ráadásul a felekezeti szembenállások miatt talán a legösszetettebb is, emellett a vizsgált képi toposz is német területen került elő. Ennek a toposznak felfedezhetők a nyomai Németalföldön is, ahol pedig a Habsburg-ellenes és a Porta felé nyitó magatartás miatt további érdekes kontextusok felfedezését lehetett

remélni. A protestáns területek mellett érdemes a katolikus oldalt is szemügyre venni, jelen esetben a lengyel tendenciákat, valamint az itáliai jezsuiták hozzáállását. Ez nem csak ellensúlyt is szolgáltat, hanem egyben megbizonyosodhatunk arról is, hogy a katolikus és protestáns felek milyen mértékben hatottak egymásra, milyen közös forrásaik, közös pontjaik voltak az oszmánokat illetően.

A korszakban elterjedt képekhez viszonyítva igazi érdekességet jelent az irgalmas szamaritánus törökként való megjelenése egyes képi ábrázolásokon, mely felekezeti kötöttségektől se mentes. Mivel Magyarország amellet, hogy korszak katonai eseményei szempontjából központi szerepet töltött be, a német területekkel is kapcsolatban állt, éppen ezért az értekezés során magyarországi és erdélyi példák is bemutatásra kerülnek az oszmánok megítéléséről.

A korszakban a szélesebb tömegekhez is elért hírlapok (pl. *Neue Zeitung*), a különféle törökprédikációk (*Türkenpredigten*), törökellenes beszédek, imádságok (*Türkenrede, Türkengebete*), versek, énekek, színdarabok sora színesíti az általunk ismert európai törökképet és erősíti a kor *Turcica* irodalmát. Ezen anyagok fellelhetők többek között Magyarországon az Országos Széchényi Könyvtár régi nyomtatványtárának (RNYT), Németországban a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek és a müncheni Bayerische Staatsbibliothek VD16 és VD17-es állományában, illetve a Martin Luther Egyetem alá tartozó Universitäts-und Landesbibliothek Sachsen Anhalt és a lipcei Universitätsbibliothek gyűjteményében.

A kutatás szempontjából ugyancsak értékes forrásanyag található a krakkói Jagelló Egyetem könyvtárában (Biblioteka Jagiellońska), a Czartoryski könyvtárban, illetve a római Jezsuita Levéltárban (Archivum Romanum Societatis Iesu). Az írott forrásanyag mellett ugyanakkor nem szabad megfeledkezni a képzőművészeti anyagról sem, hiszen számos festmény, metszet, szobor, stb. maradt fenn, melyek ugyancsak értékes információt hordozhatnak magukban. Ebben az esetben (a fentebb említett intézmények képgyűjteményei mellett) a Magyar Nemzeti Múzeum, illetve az amszterdami Rijksmuseum és a brugge-i Groeningemuseum képtára, valamint a német Foto Marburg (Deutsches Dokumentationszentrum für Kunstgeschichte) és a Prometheus digitális archívum komoly segítséget nyújt.

### **III. Az új eredmények**

A disszertációhoz végzett kutatások eredményei az alábbi tézisekben foglalhatók össze:

1. Az irgalmas szamaritánus törökként való megjelenítésének elemzése során megvizsgált prédikációk azt a magyarázatot erősítik, hogy az oszmánok Isten teremtményeiként, emberként szintén képesek irgalmas cselekedet végrehajtására és ez az irgalmasság nekik is kijár.



2. A hasonlat a felekezeti szembenállások mellett egy békülékeny, nyitottabb és reménykeltő felfogást mutat be, melynek Szászország jelentette az általunk eddig ismert egyik legnagyobb és Európában jelenleg páratlan koncentrációját.
3. A korai feltételezésekkel szemben ez a hasonlat nem csak lutheránus, de katolikus német körökben is ismert volt.
4. Ez a vizuális hasonlat nem pusztán egy egyedi, elszigetelt eset, hanem előfordult a protestáns vezetésű, a Habsburgoktól elszakadni vágyó és az Oszmán Birodalom felé politikailag és kereskedelmileg nyitó Németalföldön is, noha nem olyan mély értelemmel és nem templomi közegben.
5. Közép-Európa más katolikus közegeiben ennek a hasonlatnak a létezéséről eddig nem rendelkező tudomással, azonban egyéb pozitív aspektusok léteztek, mint például Lengyelországban, ahol a muszlim-keresztény kooperáció és együttélés mellett a történelmi emlékezet jó emlékeket is megőrzött a tatárokról, vagy az itáliai jezsuiták és közülük is a történettudomány által nem tárgyalt Giulio Mancinelli illusztrációján, ahol az oszmánok a keresztény tanításokra nyitott, eltévelyedett, de téríthető emberekként jelennek meg.

6. A korszakban tapasztalható komoly kulturális transzfer ellenére magyar és erdélyi területen az irgalmas szamaritánus-hasonlat megjelenésének és elterjedésének minimális volt a valószínűsége és az elenyésző számú pozitívnak nevezhető megítélés is vagy inkább baljós hangvétellel vegyült, vagy pedig a vizsgált időszakon kívül, elszigetelt esetként létezett.
7. Még az oszmánokkal szövetséges, illetve oszmán fennhatóság alatt levő területeken sem találni olyan mértékű pozitív képet közlő hasonlatot, melyben irgalmas szamaritánushoz mérnék a törököt.

#### **IV. A témában végzett publikációs tevékenység**

##### **Konferenciákon tartott előadások:**

2016. 02.05.: Irgalmas ősellenség: a kora újkori oszmánkép európai aspektusai. Pázmány Doktori Konferencia, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest.

2014. 09. 18-20.: Törökkép a harmincéves háború idején (előadás német nyelven). Den Krieg denken: Kriegswahrnehmung und Kriegsdeutung in Mitteleuropa in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Tübingeni Egyetem, Németország.

2013. 11. 28.: : A „kegyetlen” és a „szamaritánus”: törökkép a kora újkori Európában és Magyarországon. Tér, identitás, felekezetek és művelődés a Kárpát-medencében és Közép-Európában. PPKE-BTK, Piliscsaba.

2013. 10. 31.: Véreből szamaritánus: pozitív törökképek a 16-17. századból (előadás német nyelven). 13. Internationales Graduiertenkolloquium zur Geschichte und Gegenwart des Donau-Karpatenraumes. Bad Kissingen, Németország.

2013. 10. 18.: Örmény és magyar oszmánképek a kora újkorban (előadás angol nyelven). Workshop on Historical Dimensions of Armenian-Hungarian Relations. Jereváni Állami Egyetem, Örményország.

2013. 05. 09.: Az oszmánokról kialakult pozitív és negatív képek alakulása Európában a 16. századtól a 18. század első feléig. XXXI. OTDK Győzteseinek Konferenciája. PPKE-BTK, Piliscsaba.

2013. 04. 03-05.: Az oszmánokról kialakult pozitív és negatív képek alakulása Európában a 16. századtól a 18. század első feléig. XXXI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia- Humán Tudományi Szekció, Debreceni Egyetem. Helyezés: Különdíj

## **Publikációk:**

Kötet:

Balázs József – Szuromi Kristóf: *Az európai iszlámkép Theodor Bibliander gyűjteményének tükrében*. PPKE Történettudományi Intézet, 2016.

Kötetben megjelent tanulmányok:

Szuromi Kristóf: „Irgalmas Ősellenség”: A kora újkori oszmánkép európai aspektusai. In: Balázs J – Bojtos A – Paár T – Tompa Zs – Turi G – Vadász N (szerk.): *Studia Varia Tanulmánykötet*. Budapest, 2016. pp. 482-495.

Szuromi Kristóf: A „kegyetlen” és a „szamaritánus”: törökkép a kora újkori Európában és Magyarországon. In: Kránitz P - Szuly R. (ed.): *Társadalom térben és időben: Tanulmányok az új- és modernkori Magyarország eszme-, művelődés- és társadalomtörténetéből*. Piliscsaba, 2015. pp. 71-101.

Szuromi Kristóf: A „kegyetlen” és a „szamaritánus”: törökkép a kora újkori Európában és Magyarországon (összefoglalás). In: *Tér, Identitás, felekezetek és művelődés a Kárpát-medencében és Közép-Európában*. Piliscsaba, 2013. pp. 8-9.

Szuromi Kristóf: Az oszmánokról kialakult pozitív és negatív képek alakulása Európában a 16. századtól a 18. század első feléig. In: J.

Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Győzteseink szárnypróbálásai.*  
Piliscsaba, 2013. pp. 327-351.